

"Nooit van gehoord"

door:Wim Zaal

Arbeiderspers
Amsterdam 1974.

Eibert den Herder

De plas vergroezeld zoet water, die IJsselmeer heet, is de laatste zucht van wat eenmaal de voedster en vernielster van tienduizenden was. Niet omdat soms een visser of koopvaarder verdronk, was zij vernielster: dat zat in de koop, dat was de natuur van 't water, en te land zijn ook gevaren. Maar de Zuiderzee had nukken, stormvloed en waar soms een uur en soms een eeuw tussen zat, en door de vrecinde golfoploop wist niemand waar de klap zou komen. Oude mensen heugen zich nog de vloed van 1916. De opstuwing was benoorden Harderwijk, maar de dijk begaf het bij Nijkerk; de makke wering van Muiden stond tot aan de kruin in 't water, de golven stoven de polder in, maar de doorbraak kwam in Waterland met zijn dijk naar het oosten, terwijl de storm noordwest was.

En de zee had haar antipathieën. Urk kon bij haar geen kwaad doen, maar Schokland liet ze in elke eeuw een stuk verzinken. Ten slotte werd het eiland werkelijk te klein: de huizen stonden op terpjes van allerhand stopsel, tot turf en koe mest toe, en werden door drie, vier gezinnen bewoond. Dijken en paalweringen zakten weg; al vroeg in het najaar stonden de bleekveldjes blank, de verbinding tussen de buurten versmalde tot één looppad met

een plank erover tegen de drassigheid. Dikwijls vroor de zee er sneller toe dan de sloten in het vasteland, zodat de vissers brodeloos werden. En betrouwbaar was dat ijs nooit: het duurde wel tot februari voor de Schokkers, als de honger te nijpend was, over 't ijs naar Kampen durfden gaan om er te bedelen. Velen moesten wegtrekken; maar menig gezin, door de zee verjaagd, keerde later toch terug om te verkommeren op eigen grond. Tegen 1860 oordeelde de koning dat de toestand onhoudbaar was en liet Schokland ontruimen. De zeshonderd bewoners, tot de diepste armoede vervallen, gingen in ballingschap naar de kustplaatsen. Er waren er, die de stenen van hun huizen naar de vaste wal voeren, om ze daar opnieuw tot Schokker huisjes saam te metselen.

Welkom waren ze niet: de stadjes hadden genoeg aan hun eigen zorgen. Neem Harderwijk, in de achttiende eeuw nog trots genoeg om een eigen universiteit aan te houden, en nu, midden in de industriële revolutie, terend op drie tabaksfabriekjes, wat bokkinghangen, weverijtjes en een garensponnerij. De handel? Hout en boomschors van de Veluwe. Er lagen militairen in depot, wat een beetje vertier bracht, maar verder? Nee, profeet, de dood is in de pot. Nu ja, de vissersvloot was er nog, haast onvermeld omdat hij even vanzelfsprekend was als de seizoenen en de zee-zeif, die met elke vloed zijn klein ge-dierte op de kust wierp (garnaal en alikruik vooral) en hout natuurlijk. Eibert den Herder, jongen uit een oude Harderwijker familie, zwierf veel langs de waterkant om de gladgelikte stukken hout en duigen van geharsten tonnen te juten: hard hout, en best voor de kachel. Hij praatte aan de haven met gedeporteerde oude Schokkers, die geen leven meer omhanden hadden, en voer soms zelf uit met mensen uit alle oeverdorpen, op schepen van allerlei type. De burger weet de namen daarvan niet,

maar hij wist ze, en ook wat die scheepjes waard waren in de kuil- of spanvisserij; en hij was bekend met elke vissoort die in het brakke water leefde of kwam kuitschieten, want de Zuiderzee was de kraamkamer van een stuk oceaan. De vangsten waren immens, de prijzen echter laag, want de waar moest snel worden omgezet – de rokerijen en zouterijen konden maar een fractie van de vis verduurzamen. Vandaar dat Eibert later zelf schreef: 'Eind 19de eeuw waren de Zuiderzeevissers tot paupers verlaagd.'

Hij begreep dat spreiding van de visafzet een noodzaak was en al van 1890 af, toen hij veertien was, nam hij proeven met steriliseren en wecken. Hij bracht het daar tamelijk ver in, maar ging er vooralsnog niet op door. Ten eerste groeide hij de plaatselijke vismeelindustrie in, ten tweede maakte de wereldoorlog 1914-'18 een onverwacht snel eind aan de armoe. Een pond paling, vóór die tijd een dubbeltje, steeg tot een kwartje à veertig cent; een mand garnalen van ruim een kwartje tot vrijwel het drievoudige. Voor het eerst in mensenheugenis bracht de Zuiderzee een algemene welvaart aan haar kusten – alleen al in Harderwijk leefden zo'n honderdtachtig gezinnen van de visserij. Een grote tijd: maar kort. Want op 21 maart 1918 nam de Tweede Kamer het plan-Lely aan om de binnenzee droog te malen.

Dat het na tientallen jaren en veertien verschillende ontwerpen ineens zover was gekomen, lag voornamelijk aan drie dingen: de schrik die de overstromingen van 1916 hadden veroorzaakt, de bevolkingsgroei die een twaalfde provincie wenselijk maakte, en de oorlogservaringen met voedselaanvoer, die tot een eigen aardappelen graanschuur noopten.

De vissers maakten zich in het begin niet al te druk. Er was al zó vaak over inpoldering gesproken, 't zou deze

keet de zee wel te keeten. En vooral: zij kenden de zee, daar hen geen in, zeeën tegen op, en het stond voor hen vast dat Lely's afsluitdijk het bij noodweer niet zou houden, als ze de dijk al dicht liegen. Hun verbond met de zee, hun vertrouwen in haar, was zo sterk dat het hun lippen verzegelde. Wat vuil is, dat het vuil worde. De heren zouden nog wel merken, welke kracht zij trachtten aan te randen. Met een grijs van somber welbehagen wees men op de vloedstenen aan de kerk in Harderwijk, die lieten zien hoe hoog het water bij de springvloed van 1570 en 1825 had gestaan: één zo'n storm, één sterke golfoploop, en de geprojecteerde dijk zou breken.

Eibert den Herder, die de zee in zijn hart droeg, wist dat de vissers gelijk hadden. Tegelijk echter wist hij dat Den Haag zou doorzetten, de dijk kwam er, daar was geen keren aan. Maar áls hij kwam, dan moest hij deugdelijk zijn, en met ruime gelegenheid voor toevoer van zout water en scholen vis, opdat de Zuiderzee visgrond zou blijven. Geen inpoldering dus: de boer oogst maar éénmaal, de visser het hele jaar door. En in 1919 stapte hij naar de *coming man* van de politiek, Colijn, die hij uit zijn dienstdtijd kende.

'Zo, Herdertje, wat heb je op je hart?' zou Colijn volgens Den Herders latere verslag hebben gezegd.

'Dat zal ik u vertellen. Laat ik u zeggen, dat ik een voorstander ben van de afsluiting der Zuiderzee. Let wel, niet van inpoldering. Begrijpt u dat goed?'

'Of ik u begrijp: dat is ook mijn standpunt. Weet je wel, mijnheer Den Herder, hoe weinig het had gescheeld in 1916, of we hadden de hele Haarlemmermeerpolder er onder gehad?'

'Of ik het weet. De dijk bij Muiden stond op het punt van bezwijken.'

'Welnu, dat had mij het leven kunnen kosten.'

‘Precies als mij!’

‘Kerel, daar moeten we een eind aan zien te krijgen.’

‘Juist, dat is ook mijn standpunt. Ik zal u zeggen hoe het staat. Zo u weet heeft Lely de vraag “waar moet het water van de Zuiderzee blijven?” aldus opgelost: als we al het water midden in de Noordzee uit konden gieten, zou deze er geen duimbreed door stijgen, omdat het naar de oceaan kan afvloeien. En wat heeft Lely nu vergeten? Dat deze theorie met een superstorm niet opgaat. Als we in 1916 dat water midden in de Noordzee hadden kunnen uitgieten, zou het door de kracht van de orkaan niet naar de oceaan zijn afgevoerd, maar tegen de Noordzeekust opgestuwd. De afsluiting betekent dus wel degelijk een hogere Noordzeestand, waar niet op is gerekend.’

Die redenering was niet waterdicht maar, hier en daar herhaald, deed zij als onheilsprofetie haar werk. Vooral op 't platteland leefde onder veel mensen een gemoedsweezin tegen het plan-Lely dat te hoogmoedig, te groot was opgezet: men was er mentaal niet aan toe. Als de Afsluitdijk brak, zou ongeveer heel Holland onder water komen, waar of niet? En als degenen die de zee kenden, de ondergang van 't land voorspelden, moest je dan de tabellen van het ministerie maar geloven? De elementen zouden zich daar waarlijk niet aan storen. De regering, die een oppositie zag borrelen, waarop zij onvoldoende had gerekend, stelde een commissie onder Lorentz in, die de zaak nog eens zou onderzoeken. En warempel, zij kwam tot een andere slotsom: de Afsluitdijk, gepland op ruim vijf meter boven NAP, moest tot zeveneneenhalf meter worden opgetrokken, en ook andere dijken dienden verhoogd en verzwaaard. De regering volgde dat advies en men sprak wel over ‘het heuveltje van Den Herder’. Eibert nu tevreden? Allesbehalve! Dit was nog maar het eerste hanestapje! Hij bleef een doorbraak voorzien

en schreef de minister: 'Gaaf men toch door, neem dan maatregelen, opdat bij een overstroming mens en dier zich kan redden, want de ramp is niet te overzien als deze polders, die met dergelijke stormvloedén acht à negen meter beneden de waterspiegel liggen, vol lopen.' Eigenlijk moest om de anderhalve kilometer een hoge vluchterp worden aangebracht. Met andere woorden, de dijk bleef altijd wrak en inpoldering was ondoenlijk. 'De hele onderneming was ten dode opgeschreven. Mocht ik daarvan zwijgen? Nooit, was mijn besluit.' Eibert den Herder wist zijn broer en compagnon te overreden het dagelijks beheer van de vismeelfabriek op zich te nemen, en stortte zich in de strijd. In 1925 publiceerde hij zijn eerste brochure; er zouden nog dertien andere volgen, tot na de tweede wereldoorlog toe.

In het kort gezegd wilde Den Herder aantonen: dat de Afsluitdijk zou breken; dat de dijk het stormvloedgevaar vergrootte; dat drooglegging onmogelijk was; dat de zeespiegel zou stijgen en de grondwaterstand dalen; dat vele vissoorten zouden verdwijnen, zelfs uit de Noordzee; dat het IJsselmeer voor de binnenscheepvaart gevaarlijker zou worden dan de Zuiderzee was; dat het meer zou vervuilen; dat het probleem van de uitwatering der omliggende provincies onoplosbaar zou worden; dat het vraagstuk van overbevolking en werkloosheid onverminderd bleef bestaan; dat de voedselvoorziening zou verslechteren in plaats van verbeteren; dat wij door een nieuwe doorbraak 'een tweede Zuiderzee er bij krijgen'; dat de inpoldering onevenredig duur zou worden, enzovoorts. Ieder orgel werd bespeeld. 'Ach en wee wordt geroepen, als een oude vieze gracht wordt gedempt. Verschrikkelijk vindt men het, als enige bomen worden geveld en over poelen en plassen maakt men een beweging van jewelste.

Maar over het verdwijnen van die oude Zuiderzee hoort men niemand.'

Dat was niet helemaal waar (zeer véle uitspraken van Den Herder waren niet helemaal waar): juist de gevoeligste talenten der journalistiek, zoals Fred Thomas, namen het een tijdlang voor de stervende binnenzee op. Maar hun argumenten waren niet van het soort waar ingenieurs van Waterstaat toegankelijk voor zijn. En ook Eibert den Herder wist, met permissie, van techniek geen klap. Over zijn eerste openbare debat noteerde hij zelf: 'De algemene indruk (van de zaal) was, dat ik er niets van wist, zowel uit technisch als financieel oogpunt.' Over het tweede debat: 'De stampvolle garnizoenscantine was enthousiast, behalve Den Herder. Werkelijk heb ik na deze vergadering enige tijd op het punt gestaan, mijn brochure terug te nemen.'

Natuurlijk deed hij dat niet: hij schreef een nieuwe. Een paar ingenieurs van de Zuiderzeewerken schreven een betoogje terug. Toen Eibert den Herder weer. Hij ging ook de boer op met lezingen: ons klimaat zou door de polders droger worden, vertelde hij, we kregen een landklimaat met strenge nachtvorsten, de vroege aardappelen konden we wel afschrijven. Er was volgens deze stijfkoppige Kassandra van de Zuiderzee gewoon geen ramp die ons níét voor de deur stond. En een doodenkele keer kreeg zijn verzet ook houvast: door een najaarsstorm in 1928 leed het proefpoldertje bij Andijk een schade, die 170.000 gulden beliep, en met bijna kabbalistische berekeningen ging de Harderwijker na wat we làter wel zouden beleven als de vloed even hoog kwam als in 1570. Het plan werd trouwens bespottelijk duur. Een liedje van Louis Davids variërend schreef een regionale krant:

*Voor een peulschil, een miljard, krijgen we straks ons
twaalfde gewest,
Met vee en boeren, kerk en scholen, kippen, koeien,
geiten, mest,
En moet er nog een miljardje bij,
Geen nood, want wie betaalt die demperij?
Dat is de kleine man! (enz.)*

Een teleurstelling voor Den Herder was, dat de kleine man in de stad bereid bleek dat geld op te brengen: prestige en chauvinisme spraken meer aan dan sentiment. Zelfs toen vlak voor de sluiting van de dijk, in '30-'31, de Zuiderzee van vis zo welig wemelde als in lange jaren niet was voorgekomen, bleef de burger onbewogen. En wie mocht de wonderbare visvangst binnenhalen? 't Was het lieve eiland Urk weer (dat zijn grote belangen op de Noordzee had): in motorbootjes met de wonderkuil vissten de Urkers tegen alle afspraak in de zee ten naaste bij leeg. De aanvoer was zo geweldig dat de visbeurs werd gesloten, de ansjovis ging als mest naar het land.

In een wanhopige poging stelde Den Herder voor, de Afsluitdijk niet te dichten, maar het laatste stuk met een brug te overspannen, om geen dood stinkend water te krijgen. Om op zeker te spelen, besloot de regering de vissers over dat voorstel te laten stemmen. Zij wezen het af. Onzuivere stemming, riep Den Herder, want de nevenbedrijven hebben niet meegedaan! Hadden zij meegestemd, de brug was er gekomen! In plaats daarvan werd in 1932 de dijk gesloten. De visstand daalde. 'Ook de pluimvee stapel kwam zonder vis,' voer Eibert den Herder voort. 'Toen werd de Noordzee uitgemoord om pluimveevoeder te krijgen. Tenslotte binnenvisserij kapot, Waddenzeevisserij en Noordzeevisserij, en in het IJsselmeer alleen wat paling. Zie maar wat de afsluiting had gebaard.'

En dat was alleen nog maar de afsluiting. De inpoldering zou nog veel noodlottiger gevolgen hebben – aan Eibert den Herder zou het niet liggen. Men kan hem niet verwijten dat hij in zijn argumenten te kieskeurig was: zag men een jaar veel muggen, dan sprak hij gaarne van een 'plaag' waaraan de Zuiderzeewerken schuldig waren, en kwam het anders uit, dan meldde hij 'het IJsselmeer ligt op apegapen vanwege het wegblijven der muggen'. Na menige jammerklacht over het einde der visserij schreef hij in zijn pamflet *De zevende bazuinstoot* van het crisisjaar 1934 (een logisch vervolg op *De zesde bazuinstoot*) de regels: 'Immers is het in de binnen- en Rijnvaart nog nooit zo slecht geweest!!!! klagen de boeren steen en been!!!!!! wordt de ene fabriek na de andere gesloten!!!!!! werken de meeste scheepswerven nog op geen halve kracht!!!!!! staat de beurs sedert lang in de mineurtoon!!!!!! op de Zuiderzee is het precies andersom!!!!!! Daar is het een en al welvaart(). Ik hoop dat de ogen van het Nederlandse volk nog open zullen gaan. Is het niet verschrikkelijk, om zoveel duizenden miljoenen letterlijk in het water te smijten en zoveel duizenden mensen brodeloos te maken? Nog is het niet te laat.'

Het jaar nadien riep hij het landklimaat uit. Alle spiering dood. Een muggenplaag 'zoals Nederland in zestien eeuwen nog niet had beleefd'. Melkgift van de koeien niet meer de moeite waard. Longpest onder het jongvee. Het jaar 1936 is nog een graadje erger: oorwurmen- en spinnenplaag, verpierend fruit, en bij heftige storm slaat het water over de sluisdeuren van de Afsluitdijk. Eibert steekt de noodtrompet opnieuw, 'en wat denk je dat Zuiderzeewerken erop antwoorden? De dijk heeft het gehouden. Het gaat Nederland precies als de inwoners van Jericho.'

Doch laten wij, na deze sprekende citaten, van Jericho

weder afdalen naar het vismeelfabriekje. Na de afsluiting was dat omgezet in een kalkzandsteenbedrijf, wat Eibert natuurlijk niet voldeed, zodat hij zijn conserverings-experimenten hervatte. Al spoedig kwam de dag dat hij met gebakken vis in blik naar Colijn kon stappen voor een proefje. Deze hapte toe en 'even later lekte vet en smeer als weleer van Aärons baard en klederzoom af'. De uitvinder verwierf drie octrooien en besloot een visconserverenfabriek E. den Herder & Zoon te stichten. De uitbouw ervan werd door de tweede wereldoorlog evenwel verhinderd.

Eibert kreeg daardoor weer tijd om over de polders na te denken, en kwam in 1941 met een alternatief droogleggingsplan dat de stoutste dromen van Waterstaat overtrof. We moesten de zeegaten tussen de Waddeneilanden dichten en dan zowel IJsselmeer, Waddenzee, Lauwerszee en Dollard inpolderen. Een eventuele vloedgolf kon naar de Duitse Bocht worden weggewerkt – een voorstel dat de Duitse bezetters niet toelachte. Toch vonden zij wel iets aantrekkelijks in de stoerheid van een man zó innig met de zee verbonden, zo'n liever-dood-dan-slaaf-type, en ik kan mij mocilijk ontdoen van de indruk dat zij van Eibert gebruik wilden maken. Niet van zijn Zuiderzeedenkbeelden, bij de baard van Wodan, nee, maar van het bloed-en-bodem-appeal dat hij mogelijk had. Voor enkelen was hij een profeet; anderen kon hij worden voorgesteld als knoestige ijveraar voor de 'richtige drooglegging' (zoals het weekblad *De Waag* schreef); en bij vertraging van de polderwerken kon men altijd doen of men zijn boekjes eerst wou bestuderen. Hij kreeg drie verzoeken, Zuiderzeeromans te schrijven: één van die boeken werd van regeringswege met vijfduizend gulden bekroond (Den Herder nam het geld niet aan, hij was voor wélk regime ook onomkoopbaar, het ging hem om

principes). Van zijn romans is er één uitgegeven, *Brak water*, die snel van de hand ging, wat ik eer toeschrijf aan de boekenschaarste en de vlucht in Oud-Holland, dan aan literaire kwaliteiten. In dezelfde tijd maakte Den Herder een grote serie schilderijen (thans in het Harderwijks museum) met alle typen schepen die de Zuiderzee hadden bevaren. Ook deze panelen hadden geen kunstwaarde: ze waren bedoeld voor een expositie, die in 1944 te Harderwijk plaatsvond, onder meer om het Zuiderzeemuseum naar die stad te lokken. Van de woorden die Eibert op de tentoonstelling sprak, berichtte de NRC: 'Den Herder wil de Afsluitdijk en de nieuwe polders laten voor wat zij zijn. De eer van Nederland zal niet gedogen, dat zij weer verdwijnen. Maar ga geen stap verder!'

Hoe dommig die uitspraak ook klinkt, ze was niet heel en al zonder betekenis: een paar fanatici hadden juist diezelfde week een telegram naar Den Haag gestuurd met het voorstel de Afsluitdijk door te steken.

Het einde van de oorlog vaagde al dit fanatisme weg en ook Eibert den Herder verloor zijn gemeente. Hij bleef schrijven, dat wel; in een nieuwe brochure stelde hij zelfs zijn octrooien ter beschikking van de nationale zaak – 'dus geen Herders Visconserven, maar Hollandse visconserven, met Zuiderzeetaferelen op het etiket.' Hij werkte dat idee in vele punten uit, tot zelfs de stad waar de 'Verenigde Nederlandse Visconservenfabrieken' hun hoofdzetel zouden hebben. Dat in het vertoog op ongedwongen wijze een 'kleine opening in de Afsluitdijk' werd voorgesteld, verbaasde (ach, interesséerde) praktisch geen mens meer.

In de zomer van 1948 volgde nog een geschriftje met de profetische titel *De laatste ronde*. Ik citeer het slot: 'Moet al dat oude verdwijnen, waar de hele geschiedenis van Nederland aan vast zit? Aan U het woord, volk van

Nederland!! – Ik heb gezegd.' Het waren zijn laatste, vergeefse woorden; in september 1950 overleed hij, vierenzeventig jaar oud.

Eibert den Herder is een type geweest, een handelsreiziger in particularismen. Eén ervan was de boeren- en visserstraditie om *teuge* te zijn, teuge de dijk, de polder, de verandering, de nieuwe tijd. Niet dan over Eiberts lijkt is de drooglegging algemeen aanvaard. Wanneer je zegt: de polders zijn op hém veroverd, evenzeer als op de zee, dan zit daar toch een ongewilde hulde in, en bij de vraag of hij een kracht ten goede of ten kwade is geweest, merk je dat de sympathieke dingen eerder bovenduiken dan de negatieve. Hij had de zee in zijn botten, zijn body, zijn hart: de zee, voor ons een verjaarde landkaart geworden, een flikkerende schoolfilm, een niets. Dat heeft hij uit alle macht willen voorkomen. Want uiteindelijk ging het hem niet om uitwatering of vismeel, maar om een wereld die werd ondermijnd, Gods gave wereld waarin je slechts de Urkers voor geen cent mocht vertrouwen.

Eibert is met zijn zee ten onder gegaan, hij is afgeschud. Toch heb ik na lezing van zijn boekjes gevraagd waar het hoogste punt van mijn streek ligt, want hij schrijft soms als het noodlot-zelf, en je kunt nooit weten – elke dijk kan op een goede dag bezwijken. Alleen zou het me tegenvallen als de zee precies zo doorbrak als Den Herder haar had voorgerekend. Dat zou weer té veel eer zijn.

HWK